

Духовні цінності як надбання особистості

Іван БЕХ,

доктор психологічних наук, дійсний член НАПН України,
директор Інституту проблем виховання НАПН України

Процесу виховання системи духовних цінностей у підростаючої особистості має передувати її психологічна готовність до реалізації свого духовного призначення (вищих смислів життя, духовного «Я»). У зв'язку з цим зазначимо, «що більша частина людей живе, не особливо замислюючись над своїм духовним призначенням... Звідси і вся ця хибна безпечність, це хибне задоволення життям» [4, с. 265].

Таку готовність потрібно спрямовано формувати, а не чекати, коли дитина сама дійде до усвідомлення власного духовного призначення або ж переживе досить сильні емоційні ситуації-потраясіння, які стимулюватимуть таке розуміння. Якраз у цьому вбачається мета розвивального, вільного, особистісно орієнтованого виховання. Відомо, що ці характеристики виховання безпосередньо пов'язані з «Я» особистості, а отже, з процесом рефлексії.

У наших пошуках ми звертаємося до поняття *рефлексії* як спрямування мислення людини на свій внутрішній світ. Зазначимо, що найбільш поширене нині розуміння феномену «рефлексія» пов'язане зі сферою мислення, яке спрямоване на вирішення суб'єктом навчальних завдань у процесі формування навчальної діяльності. Тут рефлексія розуміється як засіб усвідомлення суб'єктом підґрунтя власних дій, як направленість мислення на себе, на власні процеси і власні продукти. Тобто суб'єкт повинен дати собі відповідь на запитання, чому він використовує певні операції, що належать до теоретичного способу вирішення завдань, і в якій послідовності їх здійснює. Таку рефлексію кваліфікують як *нормативно-пояснювальну*. За всієї її значущості для розумового розвитку суб'єкта у процесі виховання особистості вона не відіграє суттєвої ролі.

Річ у тому, що особистісний розвиток суб'єкта безпосередньо корелює з його духовно-моральними надбаннями як спонуками до суспільно значущих вчинків, а не зі способами реалізації цих здобутків. Такі способи операційно досить прості й не потребують теоретичного рівня обґрунтування.

З огляду на сказане, предметом нашого аналізу буде особистісна рефлексія, яка пов'язується зі смисло-ціннісною самосвідомістю суб'єкта, з його «Я»-духовним. Виділимо у зв'язку з цим *типи особистісної рефлексії*, беручи до уваги їх духовно-перетворювальні можливості.

Перший тип рефлексії – це така самоактивність суб'єкта, метою якої є свідоме регулювання

перебігу психічних процесів. Тому цю *рефлексію* трактуватимемо як *регулятивну*. Її внутрішнім об'єктом є увага. На відміну від пізнавальних процесів (мислення, пам'яті), увага свого особливого змісту не має. Вона лише задає *спрямованість і зосередженість* цим процесам і, відповідно, визначає їх продуктивність. Більше того, за відсутності уваги вони взагалі не можуть функціонувати.

До другого типу доцільно віднести *рефлексію визначальну*. Вона виявляється як осмислення суб'єктом свого «Я», щоб переконатися, чи відбулися якісь зміни у власній внутрішній особистісній структурі, чи ні. Визначальна рефлексія розгортається як спонтанний і спорадичний процес, який до того ж не досить тривалий. За допомогою цієї рефлексії суб'єкт повинен також усвідомити й визнати все те, що віддаляє його від особистісної досконалості.

Рефлексія синтезувальна – третій тип – полягає у зібранні сформованих духовних цінностей у цілісне «Я»-духовне. Власне, за її участю й відбувається створення образу «Я» особистості.

До четвертого типу належить *рефлексія створювальна*. Функцією цієї рефлексії є духовно-моральний розвиток і саморозвиток особистості як об'єктивація її самосвідомості.

Вичленовані типи рефлексії далі розглядатимуться нами у контексті вищих психологічних механізмів виховання духовних цінностей особистості. За нашим припущенням, в основі генези кожної духовної цінності лежать механізми свідомості та самосвідомості, які у процесуальному розгортанні діють як єдине ціле, послідовно переходячи від свідомості до самосвідомості.

У методичному плані механізм свідомості розгортається у методах переконання, інтимно-особистісного діалогу, педагогічного умовляння та у сукупності інших методів, спрямованих на глибоке і різнобічне усвідомлення суб'єктом сутності певної духовно-моральної цінності. Усі ці методи достатньо висвітлені в психолого-педагогічній літературі,

тому на їх змістово-процесуальних характеристиках ми не зупинятимемося. Наведемо лише окремі зауваження:

1. Передувати засвоєнню вихованцем сутності духовно-моральної цінності у спільній з педагогом діяльності має визначальна рефлексія, яка спеціально організовується. Під керівництвом педагога вихованець відтворює свої духовно-моральні надбання, дає оцінку їх ступеня вихованості, порівнює себе зі своїм «Я»-майбутнім. Це має важливе значення для нього, оскільки організовуючи процес виховання, якими вона практично володіє, до тих, які вона мусить опанувати. Інакше кажучи, вихованець за допомогою педагога має пізнати власне «Я», що змінюється (яким я був учора, яким є сьогодні, яким буду завтра).

2. Успішне розгортання механізму свідомості у зазначених виховних методах забезпечує регулятивна рефлексія, суб'єктом якої є вихованець як майбутній носій духовної цінності. Його рефлексивна дія за змістом має бути такою: «Я можу і буду уважним у взаєминах з педагогом!» Важливо, що фонд «можу» щодо уваги є цілеспрямованим і свідомим за своєю природою.

Як свідчать експериментальні дані, лише саме по собі позитивне емоційне переживання суб'єктом свідомо засвоєного змісту певного духовно-морального припису як результату дії механізму свідомості не закріплюється стабільно у його особистісній структурі, ще не стає для нього особистісно значущим. Він може діяти, орієнтуючись на засвоєний припис, однак ця дія має спорадичний характер; у нього не зберігається прагнення до постійної духовної самореалізації.

Щоб у суб'єкта зберігалось стійке прагнення до вчинкової активності на основі позитивного емоційного переживання певного етичного змісту (духовного припису), він повинен пережити цей духовний припис, пов'язати його з уявленням про себе, зі становленням змісту «Я»-образу. Такий зв'язок забезпечується за допомогою механізму самосвідомості. З огляду на успішне досягнення виховної мети, яка забезпечується завдяки цьому механізму, його доцільно представити більш диференційовано як системно-структурний механізм самосвідомості. Його складовими є:

- двохетапний механізм рефлексивно-довільної інтенції (спрямованості);
- механізм цілісної «Я»-«Ти»-детермінації як альтернатива цілісної его-детермінації;
- механізм позитивного емоційного самопідкріплення «Я»-духовного.

Виокремлені нами механізми-компоненти мають вводитися у такий послідовності, як наведено вище. На першому етапі, коли використовується механізм рефлексивно-довільної інтенції, вихованець поряд з переживанням задоволення від здійсненого ним діяння як результату дії механізму свідомості має пережити бажання до відповідного

вчинку внаслідок появи у його внутрішньому світі нової духовної цінності як спонуки. Тут реалізується формула «Хочу оволодіти духовною цінністю». На цьому етапі вихованець пов'язує своє хотіння зі змістом духовної цінності, тому цю емоцію варто трактувати як *емоцію-відгук*. Вона справді є реакцією на зміст. Конкретніше: емоція-відгук підкоряється спільній діяльності педагога і вихованця з усвідомлення сутності духовної цінності і є її результатом, досягнутим вихованцем. Можна стверджувати, що ця емоція виникає і переживається під впливом зовнішньої виховної взаємодії як об'єктивації механізму свідомості. Тому в ній зберігається момент залежності її суб'єкта, оскільки він підпорядковується зовнішньому фактору, а не діє абсолютно вільно, тобто самодетерміновано.

На другому етапі вихованець має пережити емоцію бажання щодо свого хотіння: «Бажаю, щоб моє хотіння здійснилося!» Втілення наведених емоційних конструктів здійснюється через інтонаційну властивість слова, якою повинен володіти вихованець. На цьому етапі вихованець переживає *емоцію-виклик*. Ця емоція, так би мовити, виривається з «Я»-духовного. Вона міститься у потужній енергії, що вивільнюється з «Я», зумовлюючи її власним волевим зусиллям. Тому, на відміну від емоції-відгуку, ця емоція й породжує смисл, тобто безпосередньо духовну цінність, без якої вона не може існувати. По-іншому емоцію-виклик треба трактувати не як реакцію, а як емоційну дію, як довільний акт «Я» у статусі суб'єкта цієї емоції. Це свідчення духовного саморозвитку особистості, вільного самотворення духовної цінності. Як бачимо, внутрішні перетворення за дії двохетапного механізму рефлексивно-довільної інтенції здійснюються за допомогою створювальної рефлексії.

Механізм цілісної «Я»-«Ти»-детермінації як альтернатива цілісної его-детермінації розкриває взаємодію особистісно-конструктивних і особистісно-деструктивних утворень функціонування та розвитку особистості. Ці утворення є внутрішніми цілісностями, зв'язок між якими відбувається за типом поєднання елементів (цінностей, властивостей). Зрозуміло, що его-цілісність, яка виникає спонтанно, перешкоджає становленню «Я»-«Ти»-цілісності, на створення якої спрямована виховна діяльність педагога. Він навчає вихованця синтезувальної рефлексії, функція якої полягає у зібранні в єдине ціле наявних духовних цінностей з метою впливу на процес виховання цінності. Особистісно-розвивальна стратегія педагога має полягати в блокуванні цілісної его-детермінації й активізації «Я»-«Ти»-детермінації у виховному процесі. Тут може виявитися закономірність, згідно з якою від сили дії «Я»-«Ти»-детермінації зменшуватиметься вплив его-детермінації.

У методичному плані реалізація «Я»-«Ти»-детермінації відбувається як долучення до виховання певної духовної цінності всіх інших, уже сформованих духовних цінностей. Вони будуть системним

мотивом виховання наступної духовної цінності, над якою працює суб'єкт. У мовленнєвому вираженні це може бути представлено так: «Ти вже володієш щирістю, вірністю, чуйністю, тож вони «бажають», щоб у тебе була ще й скромність».

Далі педагог повинен обов'язково запропонувати вихованцеві пригадати поведінкові ситуації, до яких його спонукали духовні цінності, що увійшли до структури його «Я», та відтворити їх в образах уяви. За такої умови уявні поведінкові ситуації викличуть і ті позитивні емоційні переживання, які їх супроводжували. Сконцентровані наявні духовні цінності у контексті поведінкових виявів разом з відповідними позитивними емоціями набудуть великої сили, яка оптимізуватиме процес виховання наступної духовної цінності. Таке психологічне явище нагадує збирання роздрібнених хмаринок у велику хмару, що проливається рясним дощем.

Підтвердження механізму цілісної «Я»-«Ти»-детермінації ми знаходимо у Л.С. Виготського: «Сутність культурного розвитку полягає у тому, що людина оволодіває процесами власної поведінки, але необхідною передумовою для цього оволодіння виступає утворення особистості, і тому розвиток тієї чи іншої функції є завжди похідним і зумовленим розвитком особистості у цілому» [3, с. 161].

У результаті оволодіння вихованця механізмом свідомості, двохетапним механізмом рефлексивно-довільної інтенції та механізмом цілісної «Я»-«Ти»-детермінації як компонентами системно-структурного механізму самосвідомості для нього відкриваються реальні можливості практично реалізувати сформовану (але ще далеко не закріплену у внутрішньому досвіді, тобто нестійку) духовну цінність у відповідному вчинку. Однак для того, щоб ця цінність перетворилася у сталу спонуку, вихованець має пережити радість, насолоду за нову структуру «Я», тобто за нове «Я»-духовне. Це нове «Я»-духовне відрізняється від попереднього більшими духовно-практичними можливостями. Так, вихованець не мав досвіду вчинку-милосердя, тепер він його набув. Таку внутрішню самодіяльність із закріплення сформованої духовної цінності доцільно кваліфікувати як реалізацію механізму позитивного самопідкріплення «Я»-духовного.

Усе-таки наголосимо, що набуття духовною цінністю, яка лише з'явилася у духовній структурі «Я», достатньої стійкості – процес досить складний і суперечливий: тут немає прямого і безперешкодного руху. Це дія «Я» з утвердження себе у новій духовній якості. Річ у тому, що реалії життя особистості, яка духовно вдосконалюється, часто створюють умови, за яких їй у своєму утвердженні доводиться зважати на протидію суспільного оточення, цінності якого не узгоджуються з її власними цінностями. Для такого суспільного оточення (групи) робота особистості над своїм духовним вдосконаленням здається лише марнуванням часу. Відповідно, процес утвердження себе особистістю перетворюється, власне, на захист себе, а це психологічно ще складніше, ніж

лише духовно-практично діяти. Перед особистістю, яка зазнає сильного деструктивного тиску суспільного оточення, може виникнути альтернатива: відмовитися від свого нового «Я» чи зберегти його. До того ж вона усвідомлює, яким ціннісним руйнуванням було б відмовитися від нового духовного «Я». Однак особистість з духовним «Я» має дієвий засіб для суспільно значущого прийняття рішення у такій морально суперечливій ситуації. Визначальна рефлексія, якою володіє особистість, допомагає їй зрозуміти, що можна багато втратити, наприклад, міжособистісних взаєминах, але не позбутися, все-таки, свого духовного стрижня. У такої особистості можуть виникнути певні внутрішні етичні вагання, навіть неістотні світоглядні відступи, але через актуалізацію механізму позитивного самопідкріплення «Я»-духовного вона надаватиме перевагу своєму духовному призначенню.

Розкриття особистісно-перетворювальної сутності виокремлених нами механізмів дає змогу констатувати, що логіці функціонування механізму свідомості відповідає логіка формування когнітивного компонента, а логіці функціонування механізму самосвідомості – логіка формування емоційно-ціннісного і поведінково-діяльнісного компонентів як поетапних моментів генезису духовної цінності.

Оволодівши лише разом з педагогом технологією створення певної духовної цінності, вихованець набуває в такий спосіб дієвих засобів для духовного самовиховання як відповідного саморозвитку. Без такої спільної діяльності твердження про те, що вихованець у підлітковому віці здатен до самовиховання і розгортає цей процес шляхом самонаказу, здається таким, що не відповідає дійсності.

Самостійний акт духовного саморозвитку у вихованця визріває лише тоді, коли у нього з'являється прагнення на ділі відокремити власне духовне «Я» від особи, яка брала участь у його творенні, тобто від педагога. Це має принципове значення для прогресу «Я» особистості упродовж її життя. У дійсності ми часто спостерігаємо явище, коли розвиток «Я»-духовного особистості відбувається за відсутності наставника, але вона відчуває зовнішній тиск людського оточення, що має певні етичні орієнтації. Тоді духовний саморозвиток особистості не буде сповна вільним або ж може стати і спотвореним, якщо це оточення ставитиме вимоги, несумісні зі справжньою духовністю.

Література

1. Бех І.Д. Виховання особистості : підручник / І.Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
2. Бех І.Д. Психологічні джерела виховної майстерності / І.Д. Бех. – К. : Академвидав, 2009. – 248 с.
3. Выготский Л.С. Развитие личности и мировоззрения ребенка / Л.С. Выготский // Психология личности (тексты). – М., 1982. – С. 161.
4. Кьеркегор С. Страх и трепет: пер. с дат. / С.Кьеркегор. – М. : Республика, 1993. – С. 265.

Анонції

Іван БЕХ

Духовні цінності як надбання особистості

У статті розкрито сутність психологічних механізмів свідомості та самосвідомості, на основі яких формуються духовні цінності особистості. У зв'язку з цим виділено типи особистісної рефлексії: регулятивну, визначальну, синтезувальну, створювальну.

Ключові слова: «Я»-духовне, рефлексія, рефлексивно-довільна спрямованість, «Я»-«Ти»-детермінація, емоційне самопідкріплення.

Іван БЕХ

Духовные ценности как достояние личности

В статье раскрывается сущность психологических механизмов сознания и самосознания, на основе которых формируются духовные ценности

личности. В связи с этим выделяются типы личностной рефлексии: регулятивная, определяющая, синтезирующая, создающая.

Ключевые слова: «Я»-духовное, рефлексия, рефлексивно-произвольная направленность, «Я»-«Ты»-детерминация, эмоциональное самоподкрепление.

Ivan BEKH

Spiritual values as a property of personality

The article deals with essence of the psychological mechanisms of consciousness and self-consciousness on basis of which spiritual values of personality are formed. In this connection identified types of personal reflection such as regulating, determinative, synthesized and generating.

Keywords: «I'm» spiritual, reflection, reflexively and arbitrary orientation, «I'm»-«You're» determination, emotional self-confirmation.

Якісна підготовка робітничих кадрів – пріоритетне завдання професійно-технічної освіти

Особливої актуальності сьогодні набуває проблема якісної підготовки висококваліфікованих робітничих кадрів для всіх галузей економіки як визначальної умови розвитку Української держави. Вона потребує постійної уваги центральних і регіональних органів виконавчої влади, а також органів місцевого самоврядування.

17 січня 2012 року Прем'єр-міністр України Микола Азаров у рамках робочого візиту до Хмельницької області відвідав Державний навчальний заклад «Вище професійне училище № 11 м. Хмельницького» та ознайомився з його діяльністю.

Главу Уряду супроводжували голова Хмельницької обласної державної адміністрації Василь Ядуха, голова Хмельницької обласної ради Микола Дерикот, директор Департаменту професійно-технічної освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України В'ячеслав Супрун, керівники управління освіти і науки Хмельницької облдержадміністрації та інших ланок управління області, представники організацій роботодавців, замовників підготовки робітничих кадрів.

Під час візиту Прем'єр-міністр ознайомився з організацією навчально-виробничого процесу училища, яке здійснює підготовку робітничих кадрів для машинобудівної галузі. Зокрема, тут здобувають фах слюсаря-електрика з ремонту електроустаткування, слюсаря з ремонту автомобілів, рихтувальника кузовів, токаря, електрозварника на автоматичних та напівавтоматичних машинах.

За п'ять останніх років у навчальному закладі підготовлено близько 1,5 тисячі кваліфікованих робітників. Щорічно близько 60 відсотків випускників

отримують робітничу кваліфікацію з двох і більше професій. Училище тісно співпрацює з міським і обласним центрами зайнятості, здійснюючи професійну підготовку та перепідготовку молоді міста та області.

Микола Азаров відвідав навчальні майстерні, ознайомився з роботою навчально-виробничої ділянки, оглянув виставку робіт технічної творчості учнів з художньої обробки металу.

Директор училища Василь Селізар розповів про систему роботи навчального закладу щодо впровадження енергозберігальних технологій та сучасних технологій зварювального виробництва, надання послуг з виготовлення виробів з металу і ремонту автомобілів та реалізації обласної програми з виготовлення шкільних парт і обладнання.

Микола Азаров обговорив з учнями і педагогічним колективом училища питання щодо перспектив здобуття робітничих професій, можливості працевлаштування випускників, оплати праці педагогів та зазначив, що тільки спільними зусиллями можна забезпечити розвиток та стабільність економіки нашої держави.

У рамках візиту директор Департаменту професійно-технічної освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України В'ячеслав Супрун провів нараду з керівниками закладів профтехосвіти області з питань якісної підготовки робітничих кадрів та пріоритетних напрямів роботи системи ПТО України у 2012 році.

За інф. офіційного сайту
МОНмолодьспорту України